

مسلمانان روسیه؛ پلی به جهان اسلام خدایار براری*

مقدمه

پس از فروپاشی شوروی و از بین رفتن فضای اختناق دینی آن دوران، شاهد هستیم که روز به روز بر فعالیت مسلمانان روسیه در جامعه دینی متکثر این کشور افزوده می‌شود. به طوری که حتی در رسانه‌ها بحث رقابت اسلام و مسیحیت در روسیه مطرح می‌گردد. دولتمردان روسیه نیز با درک اهمیت اسلام در امور داخلی این کشور و نیز، نقش مسلمانان روسیه در بهبود مناسبات روسیه با جهان اسلام و ورود این کشور به سازمان کنفرانس اسلامی، می‌کوشند تا نشان دهند که نسبت به مسائل مسلمانان این کشور بی‌اعتنا نیستند. در این مقاله نگاهی اجمالی خواهیم داشت به موقعیت کنونی مسلمانان روسیه و نقش آنان در توسعه‌ی مناسبات این کشور با جهان اسلام.

اسلام در روسیه

به نوشته کتاب «مساجد روسیه» به قلم «مراد مرتاضین» که توسط «شورای مفتی‌های روسیه» انتشار یافته است، اسلام ۱۴۰۰ سال پیش وارد روسیه شد. اکتشافات باستان‌شناسی در منطقه «در بند» داغستان، ورود اسلام به این منطقه روسیه در قرن هفتم میلادی به وسیله اعراب را اثبات می‌کند. قوم بلغار که در منطقه ولگا ساکن بودند، نخستین قوم مسلمان روسیه به شمار می‌رود. اکثر مسلمانان روسیه اهل تسنن و پیرو مذهب حنفی هستند. (۱) گسترش اسلام و مسیحیت در سرزمین کنونی روسیه، تقریباً به صورت همزمان و در یک دوره‌ی تاریخی یعنی قرون نهم و دهم میلادی صورت گرفت. از همین دوره هم‌جواری دو جهان اسلام و مسیحیت در منطقه آغاز شد که گاه با مسالمت و گاه با رویارویی همراه

بود و به طور طبیعی تاثیر ویژه‌ای بر زندگی سیاسی و شرایط اجتماعی منطقه داشت. باید توجه داشت که تثبیت دین اسلام به عنوان یک عنصر اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در روسیه تاریخی پیچیده و گاه متضاد دارد. در تاریخ روسیه دورانی دیده می‌شود که اسلام از جانب حکام روس طرد شده است و مسلمانان را مجبور به پذیرش مسیحیت کرده‌اند. آنان را مورد تحقیر و آزار و اذیت قرار داده و مساجد و کتاب‌های دینی آنان و هرچه را که با فرهنگ اسلامی مرتبط بوده، از میان برده‌اند. دوره‌هایی را نیز شاهد هستیم که میزان تحمل ادیان دیگر و احترام متقابل و همگرایی بین آنها بسیار بالا بوده است. (۲) نخستین اداره مسلمانان روسیه در دوره حکومت «یکتاترین کبیر» امپراتریس روس به وجود آمد که «مجلس اسلامی اورنبورگ» نام داشت. این مرکز نقش مهمی در تنظیم روابط دولت روسیه با مسلمانان این کشور ایفا کرد و با تلاش‌های آن صدها مسجد و مدرسه دینی تاسیس شد. در حال حاضر رهبری مسلمانان روسیه را دو ساختار مجزا از یکدیگر برعهده دارند که شامل «اداره مرکزی مسلمانان روسیه» و «شورای مفتی‌های روسیه» است. رهبران این دو ساختار مذهبی در «شورای امور مذاهب» تحت نظارت ریاست جمهوری روسیه عضویت دارند که مسائل ادیان روسیه در آن بررسی می‌شود. رهبری شورای مفتی‌های روسیه هر چهار سال انتخاب می‌شود و اکنون نیز «راویل عین‌الدین» ریاست این نهاد عالی مسلمانان روسیه را برعهده دارد. شورای مفتی‌های روسیه از نظر سازماندهی منسجم‌تر می‌باشد و از جایگاه برتری نسبت به اداره مرکزی مسلمانان روسیه که مرکز آن در «اوف» جمهوری باشقیرستان قرار دارد، برخوردار است. (۳)

نگاهی به وضعیت کنونی مسلمانان روسیه

آنچه که مسلمانان روسیه را از مسلمانان دیگر کشورهای اروپایی متمایز می‌کند، بومی بودن آنهاست. بر خلاف اکثر کشورهای اروپایی که بخش عمده‌ی جمعیت مسلمان آن را مهاجران مسلمانان تشکیل می‌دهند، در روسیه مهاجران درصد کمی از جامعه مسلمان را تشکیل داده و بخش عمده مسلمانان این کشور کسانی هستند که اجدادشان از قرن‌ها پیش در روسیه زندگی می‌کرده و مسلمان بودند. پس باید اسلام را جز لاینفک تاریخ و فرهنگ روسیه دانست.

در منابع مختلف ارقام متفاوتی از تعداد مسلمانان روسیه ذکر شده است. «ولادیمیر پوتین» در زمان ریاست جمهوری خود، شمار مسلمانان روسیه را ۲۰ میلیون نفر اعلام کرده بود. در حالی که «ولادیمیر زورین»، وزیر سیاست ملی، حدود ۱۴/۵ میلیون نفر، «رالیف سافین»، عضو شورای فدراسیون و رییس

مرکز سیاست شرقی روسیه، بیش از ۱۰ میلیون نفر و «حیدر جمال»، رییس کمیته مسلمانان روسیه این رقم را بیش از ۳۰ میلیون نفر ذکر کرده‌اند. (۴) در آخرین سرشماری که در روسیه و در سال ۲۰۰۲ انجام شد، در خصوص دین افراد سوالی مطرح نگردید و به همین دلیل، آمار دقیقی از جمعیت مسلمان این کشور وجود ندارد. طبق آخرین تحقیقات انجام شده جمعیت مسلمانان روسیه از مجموع جمعیت مسلمانان کشورهای اردن و لیبی بیشتر است. (۵)

اگر چه مسلمانان روسیه نسبت به جمعیت مسیحیان این کشور اقلیت محسوب می‌شوند، اما باید خاطر نشان ساخت که روز به روز بر جمعیت این اقلیت پرشمار در روسیه افزوده می‌شود و این مساله باعث نگرانی روس‌ها گردیده است. چرا که طبق آمارهای موجود در مراکز آمار روسیه، جمعیت اسلاوهای روسیه هر ساله حدود یک میلیون نفر کاهش می‌یابد و اگر چنین روندی تا چند سال آینده ادامه داشته باشد، شاهد روسیه‌ای خواهیم بود که روس‌ها در آن اقلیت محسوب خواهند شد. به هر ترتیب، به لطف وجود اقلیت پرجمعیت مسلمان در روسیه، این کشور به کنفرانس کشورهای اسلامی راه یافت. مساله‌ای که هم برای روس‌ها و هم برای کشورهای اسلامی بسیار حائز اهمیت بود. همزیستی مسالمت‌آمیز اسلام و مسیحیت و ورود روسیه به سازمان کنفرانس اسلامی را می‌توان نقیضی بر تئوری برخورد تمدن‌ها دانست.

بیش از ۴۰ گروه قومی از اقوام ساکن در روسیه مسلمان هستند. از نظر پراکندگی جغرافیایی، عملاً در همه‌ی نقاط روسیه گروه‌های مسلمان به چشم می‌خورند. در سال‌های اخیر روند گرایش روس‌ها و دیگر اقوام ساکن در روسیه به اسلام از سیر صعودی برخوردار بوده و جمعیت مسلمانان این کشور رو به افزایش است. مسلمانان در سال‌های ۱۹۳۷، ۱۹۸۹، ۱۹۹۴ به ترتیب ۵/۹ درصد، ۷/۹ درصد، بیش از ۸ درصد و در حال حاضر حدود ۱۵ الی ۲۰ درصد جمعیت روسیه را تشکیل می‌دهند. مناطق قفقاز شمالی، پاولژییه، اورال و سیبری غربی بیشترین تراکم را از نظر ساکنان مسلمان دارا هستند. بخش عمده‌ی مسلمانان روسیه در جمهوری‌های آدیگه، باشقیرستان، داغستان، اینگوش، کاباردینو - بالکار، قره‌چای - چرکس، تاتارستان و چچن ساکن می‌باشند. (۶)

از دهه‌ی ۱۹۹۰ و بازتر شدن نسبی فضای جامعه، پیروان همه‌ی ادیان و مکاتب در روسیه فعال شدند که در این میان، رشد فعالیت مسلمانان روسیه چشمگیرتر است. از جمله این فعالیت‌ها احیا و ساخت مساجد به عنوان مرکز دینی و پایگاهی برای تبلیغ و سازماندهی امور مسلمانان این کشور است. تا قبل از انقلاب ۱۹۱۷، در فدراسیون روسیه ۱۲ هزار مسجد وجود داشت که در نتیجه‌ی سیاست‌های ضد دینی دهه‌های ۲۰ و ۳۰، بخش عمده‌ای از آنها بسته شد. به طوری که در سال ۱۹۳۷ فقط حدود

صد مسجد در این کشور ثبت شده بود. اما در سال‌های ۲۰۰۰-۱۹۹۱ شمار مساجد افزایش قابل توجهی یافت. در سال ۱۹۹۱، حدود ۸۷۰ مسجد ثبت شده بود که این رقم در سال ۲۰۰۰ به بیش از ۷ هزار رسید. در حال حاضر شمار مساجد موجود در روسیه از قبل از انقلاب کمونیستی هم بیشتر است. عمده‌ی این مساجد در مناطق قفقاز شمالی، تاتارستان و باشقیرستان واقع شده‌اند. (۷)

مسالهی آموزش طلاب و روحانیون نیز از جمله مسائلی است که رفته رفته دولتمردان روسیه با درک نقش روحانیون در هدایت مسلمانان و مقابله با جریان‌ها و جنبش‌های افراطی، توجه بیشتری نسبت به گذشته به آن معطوف می‌دارند. به خصوص که در سال‌های اخیر جریان «وهابیت» به شدت روسیه را تهدید می‌کند. دمیتری مدودیف، رییس جمهور روسیه طی دیدار با مفتیان کشور اعلام کرد که دولت به سازمان‌های اسلامی روسیه در ایجاد سیستم آموزشی خود و تربیت امامان جماعت کمک می‌کند. وی گفت: «آموزش اسلامی نقش مهمی از جمله در مقابله با تروریسم ایفا می‌کند. ما این مسئله را قبول داریم که تا چه اندازه برای سازمان‌های اسلامی روسیه مهم است که سیستمی داخلی برای تربیت امامان جماعت و مدرسین داشته باشند. دولت در آینده نیز به این روند کمک خواهد کرد. باید به طور جداگانه به فکر آموزش اسلامی باشیم. این مسئله نه تنها برای جماعت مسلمان بلکه برای کشور مهم است.» (۸)

در زمان شوروی، روحانیون در مدارس دینی «میر عرب» بخارا و «امام البخاری» تاشکند آموزش می‌دیدند. فارغ التحصیلان این مدارس برای گذراندن دوره‌های تکمیلی به دانشگاه‌های اسلامی خارج (عمدتاً مصر) اعزام می‌شدند. پس از فروپاشی اتحاد کمونیستی، چند هزار نفر از جوانان مسلمان این کشور به منظور تربیت ائمه‌ی جماعات و روحانیون به خارج اعزام شدند. بخش عمده‌ای از این جوانان به عربستان سعودی اعزام شدند که همه‌ی مخارج این دانشجویان را تامین می‌کرد. بدیهی است که دانشجویان مسلمان روسی در مواجهه با فرهنگ مختلف این کشورها تا حدودی تحت تاثیر قرار گرفتند. بدین ترتیب مذهب «حنبلی» از عربستان به این کشور رسوخ کرد که برای روس‌ها مذهب جدیدی محسوب می‌شد. (۹) در روسیه دو مذهب حنفی و شافعی بیشتر رواج دارد.

در زمان حاضر در روسیه چهار دانشگاه اسلامی در مسکو، سنت پترزبورگ، قازان (مرکز جمهور تاتارستان) و گروزنی در امر آموزش روحانیون مسلمان فعالیت می‌کنند. همچنین چندین موسسه‌ی اسلامی و مدرسه دینی در مناطق مسلمان‌نشین روسیه از جمله تاتارستان، داغستان و چچن فعالیت می‌کنند. روابط مسلمانان روسیه با دولت در سال‌های اخیر رو به توسعه گذاشته و حضور روسیه در

سازمان کنفرانس اسلامی به عنوان عضو ناظر به تحکیم پیوندهای مسلمانان ساکن روسیه با مسلمانان دیگر کشورهای جهان کمک کرده است. مسلمانان روسیه در حل مسائل مهم خود از جمله حج از کمک و همراهی دولت روسیه بهره می‌برند. (۱۰)

افزایش شمار زائران از روسیه به مکه، احداث بزرگترین مسجد اروپا در شهر قازان با عنوان «مسجد قل شریف»، تاسیس اتحادیه مسلمانان، چاپ نشریات و دایره‌المعارف اسلامی و اخیراً، آغاز به کار نخستین کنگره بین‌المللی لباس اسلامی در تاتارستان و نیز راه اندازی شبکه تاکسی‌رانی اسلامی در شهر قازان، از جمله مظاهر احیای اسلام پس از فروپاشی شوروی است. همچنین کنفرانس‌های اسلامی متعددی در سطوح مختلف در سال‌های اخیر در روسیه برگزار شده است که از جمله آنها می‌توان به کنفرانس‌های «راههای جدید برای همکاری تمدن‌ها»، «استفاده از تکنولوژی روز در توسعه آموزش دینی»، «روسیه و جهان اسلام»، «اسلام نوگرا» و «روسیه و جهان اسلام، همکاری برای ایجاد ثبات» اشاره کرد. مسلمانان برگزاری چنین همایش‌هایی در روسیه حاکی از توجه بیشتر به اهمیت و نقش مسلمانان این کشور بوده و تاثیر فراوانی در معرفی مسلمانان روسیه، ارتقا جایگاه داخلی و خارجی آنان دارد. به هر حال بخش قابل توجهی از رای دهندگان روسیه را مسلمانان تشکیل می‌دهند و دولت‌مردان به خوبی به اهمیت آن واقفند.

روسیه و جهان اسلام

مسلمانان روسیه همانند پلی این کشور را به جهان اسلام و کشورهای عرب پیوند می‌زنند. به همین خاطر مساله اسلام و مسلمانان در سیاست خارجی روسیه رفته رفته از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود. روسیه با در نظر گرفتن منافع خود در کشورهای اسلامی، نقش این کشورها در جامعه جهانی و نیز برخی مسائل داخلی به ویژه مساله چچن، در صدد فعال‌سازی و بهبود روابط خود با کشورهای اسلامی بر آمده است. راه اندازی شبکه ماهواره‌ای «روسیا الیوم» و پخش برنامه به زبان عربی و نیز اقدام اخیر ریا نووستی در انتشار روزنامه «مسکوفسکیه نووستی» (اخبار مسکو - نام روزنامه به زبان عربی «انباء مسکو») به زبان عربی پس از ۱۷ سال وقفه، در همین راستا می‌باشد.

«الکساندر تورشین» قائم مقام اول شورای فدراسیون روسیه ضمن سخنرانی در مراسم افتتاحیه نشست بین‌المللی «روسیه و جهان اسلام؛ همکاری برای ثبات» در مسکو، مسلمانان روسیه را سفیران تقریب و همبستگی مسکو با جهان اسلام دانست. وی تصریح کرد: «روسیه تاکنون از تجربیات و دستاوردهای جهان اسلام به ویژه در زمینه اقتصاد اسلامی و بیمه در اسلام استفاده کرده است و جامعه مسلمانان

روسیه به شدت در حال گسترش است.» همچنین «راوی عین الدین»، رئیس شورای مفتیان روسیه نیز در این نشست بیان داشت که «تعمیق روابط و همکاری با کشورهای عربی و اسلامی منافع و مصالح مردم روسیه را تأمین می‌کند و تقریب و همکاری با کشورهای اسلامی از اولویت‌های سیاست خارجی روسیه است.» (۱۱)

شمار قابل توجه و رو به رشد مسلمانان ساکن در روسیه، حضور شش کشور مسلمان (آذربایجان، تاجیکستان، قزاقستان، ازبکستان، قرقیزستان، ترکمنستان) در حوزه کشورهای مستقل مشترک‌المنافع که برای منافع روسیه حوزه‌ای حیاتی محسوب می‌شود، قرابت جغرافیایی با کشورهای مسلمان ایران، ترکیه، افغانستان و نیز عضویت در سازمان کنفرانس اسلامی از جمله عواملی است که باعث شده تا روسیه در صدد توسعه مناسبات خود با جهان اسلام بر آید.

جمع بندی

مساله اسلام و مسلمانان در روسیه از اهمیت خاصی برخوردار است. به ویژه که روسیه به سازمان کنفرانس اسلامی راه یافته و دیگر بخشی از پیکره‌ی جهان اسلام به شمار می‌رود. جمعیت رو به رشد مسلمانان این کشور در مقابل جمعیت شدیداً رو به کاهش روس‌ها، نقش مسلمانان روسیه در امور داخلی این کشور و نیز نقش آنها به عنوان پلی که روسیه را به جهان اسلام متصل می‌سازد، باعث شده تا دولتمردان روسیه توجه ویژه‌ای به اسلام در روسیه داشته و در صدد جلب رضایتمندی مسلمانان به منظور بهبود وجهه این کشور در جهت ارتقای مناسبات خویش با کشورهای مسلمان بر آیند. مسلمانان روسیه نیز در رقابتی مسالمت‌آمیز با اکثریت ارتدوکس، در تلاشند تا با حمایت جهان اسلام، جایگاه واقعی خود را در حیات سیاسی اجتماعی این کشور کسب نمایند. اگر چه هنوز با جایگاه واقعی فاصله بسیاری دارند، اما به نظر می‌رسد پس از چند دهه انزوا، به تدریج به دنبال کسب جایگاه واقعی خویش در فدراسیون روسیه هستند. تحولات سال‌های اخیر روسیه، امکان می‌دهد تا آینده‌ای روشن برای مسلمانان این کشور متصور شویم.

* دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات روسیه / دانشگاه تهران

۱. جایگاه اسلام و مسیحیت ارتدوکس در روسیه، (<http://www.religions.ir>)
۲. مهدی سنایی، اسلام در روسیه: دوره اول شکل گیری، فصلنامه مطالعات روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز (ایراس)، سال اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۸۵، صص ۷۸-۸۰
3. (<http://www.religions.ir>)
4. Сколько мусульман в России? (<http://www.tatmir.ru>)
۵. روزنامه "گازتا" / 08.10.2009 (<http://www.gzt.ru/topnews/society/265491.html>)
۶. راشاتودی: اسلام در روسیه
Ислам в России, (<http://www.russia-today.ru>) , 10.10.2001
۷. همان
۸. خبرگزاری ریانووستی: حکومت روسیه در تاسیس سیستم آموزش اسلامی کمک می کند
(<http://pe.rian.ru>) – 24.4.1388
۹. راشاتودی: اسلام در روسیه
Ислам в России, (<http://www.russia-today.ru>)
10. (<http://www.religions.ir>)
۱۱. مسلمانان روسیه سفیران همبستگی مسکو و جهان اسلام هستند
(<http://www.religions.ir/cont.php?newsid=4641>)

